

Činnost meziministerské pohraniční komise v roce 1947 (Kontinuita legislativních návrhů k posílení obranyschopnosti a bezpečnosti)

Ladislav Vojáček

V souvislosti s naší moderní historií se v posledních letech často – oprávněně i nepatříčně – hovoří o mýtech, jimiž je její výklad opředen. V tomto článku bychom chtěli ukázat, že k mýtům nepochybně patří samovolně vzniklá představa spojující rozsáhlá bezpečnostní a obranná opatření v blízkosti státních hranic až s poúnorovým Československem. Sledováním činnosti meziministerské pohraniční komise (dále též MPK) v letech 1946–1947 doložíme, že myšlenku důkladně chránit hranice nejen s ohledem na ekonomické zájmy státu (tedy jako celní hranice), ale také – a dokonce v první řadě – z vojenských a policejních důvodů, rozpracovávaly československé orgány do konkrétní podoby již v prvních poválečných letech. Uvidíme též, že při tom hledaly inspiraci také v předválečných opatřeních a že poúnorový režim na mnohé představy z let 1946–47 navázal.

Vcítíme-li se do atmosféry začátku druhé poloviny čtyřicátých let, jednoznačně určované především deprimujícími vzpomínkami na mnichovskou kapitulaci před diktátem velmocí, březnovou okupaci a na prožitky válečných hrůz, neshledáme na enormní snaze o posílení bezpečnosti v pohraničí a v souvislosti s tím i o zajištění státních hranic proti vnějším nepřítelům nic nepochopitelného. Ani válečný triumf spojeneckých mocností, k němuž se reprezentace obou našich národů hlásily a na němž se mnozí jednotlivci přímo podíleli, nedokázal vytěsnit traumatizující pocity z truchlivého konce první republiky a z pomnichovské agonie. Ohlížení se za uplynulými lety nebylo prakticky pro nikoho příjemné, i když důvody pro to byly velmi rozdílné. U někoho převládalo zklamání nad osudem československé demokracie. Pro

další znamenala válka hlavně rodinnou tragedií, ztracená léta života nebo rozčarování nad selháním příbuzných či přátel. Mnohým se při vzpomínkách nepříjemně vracely pocity provinění z vlastního chování v krizových okamžicích, u jiných převládaly obavy před odplatou za zřejmou zradu – a jistě bychom našli mnoho dalších individuálních motivů nepříjemného mrazení při ohlédnutí se za právě uplynulou dobou. Všichni však měli nepochybně zájem na tom, aby se nic podobného nikdy nemohlo opakovat a aby nebyli znovu konfrontováni se situacemi, které před ně stavěl rozpad státu a válka a v nichž objektivně nemohli nebo nedokázali nalézt pozitivní řešení. Výsledkem byla mnohdy až křečovitá snaha odstranit nebo změnit vše, čemu se přičítal podíl na rozbití republiky a rozpoutání válečného konfliktu. A protože se k hlavním příčinám mnichovského utrpení a následné ztráty suverenity po právu počítaly rozhárané poměry v pohraničí, neschopnost čelit zahraniční materiální i ideové podpoře rozkladných sil a pak v březnu 1939 nemožnost účinně vojensky bránit hranice, soustředila se pozornost zejména na poměry v pohraničí a na státní hranici. Nemusíme připomínat, že naléhavost tohoto problému ještě umocňoval souběžně probíhající odsun německého obyvatelstva. Československé orgány jej sice chápaly také jako podstatnou součást souboru opatření, posilujících obranyschopnost republiky, aktuálně však situaci v pohraničí i na hranicích nesporně komplikoval.¹

Kořeny některých poválečných kroků ke zvýšení obranyschopnosti republiky na státních hranicích a v pohraničí přitom nalezneme už v předválečných opatřeních československé vlády, prováděných podle zákona o obraně státu,² resp. na základě zmocnění, která jsou v něm obsažena. Dlouho se velmi vážně uvažovalo například o obnově Stráže obrany státu. Po trpkých zkušenostech z rozbití republiky však odpovědní činitelé „silových“ ministerstev považovali pouhé převzetí a dílčí zdokonalení předválečných organizačních forem a metod činnosti za nedostatečné. Poněkud zjednodušující odkazy na jejich tehdejší nefunkčnost spolu se zdůrazňováním mimořádně složité si-

¹Při zdůvodnění dalších chystaných opatření (srov. Referát dr. Hoffmana na ustavující schůzi MPK 27. ledna 1947, SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/1) i v dobové argumentaci za posílení ochrany západních hranic jednotkami Pohotovostního pluku SNB se jako první argument uváděly pokusy odsunutých sudetských Němců tajně přecházet přes státní hranice a ničit nebo odnášet majetek, který museli zanechat na území republiky).

²Zákon z 13. května 1936 č. 131 Sb. o obraně státu.

tuace v pohraničí nakonec používali ke zdůvodnění návrhů na důslednější zabezpečení státních hranic. Nezastavili se pak ani před požadavky nuceného vysídlení veškerého obyvatelstva z bezprostřední blízkosti státních hranic v některých exponovaných úsecích, před úvahami o zaminování některých úseků a před návrhy, které znamenaly závažné zásahy do základních práv československých občanů, zaručených ústavní listinou z roku 1920.

1. Meziministerská pohraniční komise

Opatření k zajištění bezpečnosti a obrany státu v pohraničí a na státních hranicích připravovala Nejvyšší rada obrany státu (dále též NROS) a spolu s ní meziministerská pohraniční komise, kreovaná na základě jejího usnesení z 23. října 1946.³ Ustavení speciální pracovní komise pro řešení vojenských a bezpečnostních problémů spojených s příhraničním územím a se státní hranicí se opíralo o přesvědčení, že daná problematika je natolik složitá a mnohostranná, že ji lze úspěšně zvládnout jen ve vzájemném spolupůsobení většiny ministerstev. Nakonec však při koncipování návrhů i při jednání o nich vesměs zůstávaly mnohé významné ekonomické a sociální souvislosti nedoceny nebo zcela opomenuty a komise preferovala vojenské a bezpečnostní zájmy bez ohledu na ekonomickou náročnost a na základní práva, potřeby a oprávněné zájmy obyvatel pohraničí.

Meziministerská pohraniční komise fungovala jako poradní orgán Nejvyšší rady obrany státu, která směrnicemi vymezovala rámec jejího jednání a také schvalovala její jednotlivé návrhy. Komise se zabývala zejména přípravou a posouzením legislativních návrhů, ale projednala též řadu konkrétních organizačních a technických opatření v blízkosti státních hranic. Nejvyšší rada obrany státu prací v ní pověřila zmocněnce jednotlivých resortů, kteří se stali jejími řádnými členy.⁴ Jednací řád meziministerské pohraniční komise⁵

³Usnesení NROS z 23.10.1946, č.j.44, Taj. gen. sekr. OS 1946; SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/1

⁴Zastoupen byl Úřad předsednictva vlády, Úřad předsednictva sboru pověřenců, dále ministerstva vnitra, národní obrany, zahraničních věcí, financí, zemědělství, průmyslu, techniky, dopravy, pošt, sociální péče a výživy a pověřenectva vnitra, pošt, sociální péče, dopravy a techniky. Spolu s představiteli jednotlivých resortů jmenovala NROS i jejich zástupce. / SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/1

⁵Jednací řád MPK; SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/1

umožňoval přizvat jako experty další pracovníky jednotlivých ministerstev, kteří pak na jednáních disponovali poradním hlasem. K přípravě jednání o speciálních problémech mohla zřizovat subkomise. Jelikož v uvažování o pohraničí a státních hranicích všeobecně převažoval bezpečnostní faktor, koordinátorem činnosti komise se stalo ministerstvo vnitra a z předsedal jí ministr vnitra Václav Nosek (KSČ). Rozhodující podíl na přípravě jednotlivých návrhů tak prostřednictvím tohoto resortu získali komunisté. Tento fakt významně ovlivnil celkové pojetí připravovaných návrhů, do nichž ministerstvo vnitra promítalo prvky bezpečnostní a obranné koncepce KSČ. Zásadní póunorové změny na státních hranicích a v jejich blízkosti proto chystaná opatření z let 1946 a 1947 nenegovaly a i ve změněných poměrech bylo leccos z nich využitelné.

Připomínáme-li rozhodující úlohu „komunistického“ ministerstva vnitra, musíme jedním dechem říci, že s naprostou většinou jeho návrhů ostatní členové komise bez ohledu na stranickou příslušnost bez zásadnějších výhrad souhlasili, a byli tedy srozuměni s omezeními základních ústavou zaručených občanských práv v příhraničních oblastech. Daný problém totiž považovaly za neobyčejně závažný všechny strany Národní fronty. Jediný vyhrocený spor se rozhořel v otázce ozbrojeného sboru ke střežení státních hranic, kdy finanční stráž, řízenou ministerstvem financí a tradičně politicky svázanou s národně socialistickou stranou, měl při střežení hranic nahradit útvar v podřízenosti ministra vnitra. Jak však ještě připomeneme, podstata problému tu ležela zcela jednoznačně především v mocenské sféře, teprve pak v odlišnosti pohledu na optimální organizační formu střežení a prakticky vůbec ne v rozdílnosti náhledu na samotnou potřebu posílit ochranu hranic.

Dalekosáhlé záměry, projednávány v komisi a postihující svými často velmi tíživými dopady občany, kteří se ničím konkrétním neprovinili, přijímala po válce jako legitimní opatření k ochraně národních a státních zájmů také naprostá většina české a slovenské veřejnosti. Aniž bychom se chtěli pouštět do hlubšího rozboru, jenom v této souvislosti připomeneme, že postoj jednotlivých politických stran a veřejnosti (především české, která tento problém pocítovala nejintenzivněji) k otázce bezpečnosti státu dosvědčuje, jak je zavádějící dívat se na poválečná opatření dnešními očima a posuzovat tehdejší skutečnost dnešními měřítky, jak jsme toho často svědky zejména v diskusích o odsunu.

Hlavní úkoly meziministerské pohraniční komise vymezila – z části rámcově a z části přesnými direktivami – Nejvyšší rada obrany státu v prosinci 1946.⁶ Spadaly do čtyř oblastí. Dotýkaly se zřízení pohraničního bezpečnostního pásu, osídlení pohraničí, organizace sil ke střežení státních hranic a konečně technických opatření v pohraničním bezpečnostním pásu, prováděných v zájmu ochrany státních hranic. Už z tohoto pouhého výčtu je zřejmé, že komise měla připravit celý komplex opatření, v němž se prolínaly změny v celém příhraničním území s opatřeními přímo na státních hranicích. Ve vzájemném propojení měly zlepšit bezpečnostní situaci v pohraničí a konec konců v celé republice a posílit obranyschopnost státu. Vědomí zájemné souvislosti mezi potřebou posílit vnitřní bezpečnost a snahou chránit republiku proti případnému vojenskému a jinému zasahování zvenčí vyjádřil předseda komise ministr V. Nosek v krátkém projevu na ustavující schůzi komise 27. ledna 1947: „Podmínkou vnitřní bezpečnosti je však bezpodmínečně, aby státní těleso bylo chráněno před nevídanými zásahy zvenčí. Stát musí si vybudovat pevné a bezpečné hranice jako záštitu a záruku klidného vnitřního života“.⁷ Zároveň zdůraznil, že při tom je třeba opřít se o „onu tradici a ony síly, které se osvědčily a nezklamaly v letech, kdy národ vedl boj proti okupantům“.⁸

Do února 1948 se meziministerská pohraniční komise sešla ke třem jednáním (v lednu, květnu a listopadu 1947), z nichž vzešly konkrétní návrhy pro Nejvyšší radu obrany státu, projednávány někdy také užší subkomisí, tvořenou zástupci nejvíce zainteresovaných resortů. Komise se nejdříve zaměřila na přípravu legislativních návrhů. Z „taktických“ důvodů nepřipravovala ucelenou úpravu, nýbrž jen samostatné dílčí předpisy, příp. novelizace starších ustanovení. Salámovou metodu zvolila z obavy před nepříznivým ohlasem, který by mohl předpis, obsahující celý souhrn omezení občanských práv v pohraničí a prakticky znamenající uzavření státních hranic, vyvolat zejm. v sousedních státech. Na třetím zasedání podrobněji projednávala také technická opatření k zabezpečení státních hranic.

⁶Usnesení NROS z 12.12.1946; SÚA, MV–T, kart. 1, T 1023/6

⁷Projev ministra vnitra na ustavující schůzi MPK 27. ledna 1947; SÚA, MV–T, kart. 1, T 1023

⁸Tamtéž

2. Zřízení pohraničního bezpečnostního pásu

Nejvyšší rada obrany státu rozhodla o vytvoření pásu území se zvláštním režimem podél státních hranic, umožňujícího účinněji chránit státní hranice, zejm. skrytě provádět nezbytná technická opatření a omezit pohyb osob v jejich blízkosti. Vycházela z toho, že účinná bezpečnostní a vojenská opatření vyžadují rozčlenění do hloubky.

Pohraniční pásmo, vymezené v době ohrožení republiky před válkou,⁹ ovšem bylo pro daný účel velmi široké, neboť v českých zemích zahrnovalo v podstatě veškeré území osídlené před válkou Němci. Proto se nejvyšší činitelé odpovědní za obranu státu rozhodli pro vytvoření pásu užšího, asi do hloubky celního pásma.¹⁰ Z tohoto rozhodnutí vycházela direktiva pro meziministerskou pohraniční komisi ukládající jí přesně vymezit jeho vnitřní hranici a nalézt optimální formu právního zakotvení omezujícího režimu v něm.

Komise skutečně vzala za základ pro vymezení rozsahu budoucího pohraničního bezpečnostního pásu stávající celní pásmo a usoudila, že by se obě pásma měla teritoriálně krýt. Zároveň navrhovala, aby narozdíl od stávající podoby celního pásma zahrnoval celé katastry dotčených obcí.¹¹ Na svém druhém jednání 27. května 1947 komise odsouhlasila návrh textu vyhlášky MF, novelizující předválečné předpisy, vymezující celní pásmo. Nedořešeny zůstaly pouze požadavky některých ministerstev o vynětí určitých míst z dosahu připravovaných opatření (šlo zejm. o lázeňská města a sídla důležitých podniků).

V přípravě vyhlášky, nově vymezující celní pásmo, došlo k paradoxní si-

⁹Srov. vládní nařízení č. 155 Sb. z 16. června 1936 o pohraničním pásmu a obvodu opevněných a jiných pro obranu státu důležitých míst, vydané jako první prováděcí nařízení k zákonu o obraně státu. V podstatě v tomto smyslu se používal také vztýžený termín pohraničí; srov. Vymezení pojmu pohraničí, SÚA, ÚPV (Úřad předsednictva vlády), kart. 1287, 1583/6.

¹⁰Celní pásmo vymezila vyhláška ministerstva financí (MF) z 13. března 1929 č. 67 Sb. z téhož roku (doplnila ji vyhláška MF z 28. dubna 1930 č. 61 Sb.).

¹¹V původních dokumentech (usnesení NROS, Jednací řád MPK ad.) se hovořilo o pohraničním bezpečnostním pásmu. Předběžný návrh zákona, který upravoval podmínky pro získání povolení k trvalému pobytu v blízkosti státních hranic a jímž se MPK také zabývala, používal pro nově vymezené pásmo označení celní pohraniční pásmo.

tuaci. Ministerstvo financí, do jehož kompetence tato záležitost spadala, se na ní na projev nesouhlasu se zároveň navrženým vytvořením jednotného pohraničního sboru odmítlo podílet. Znění návrhu vyhlášky ministerstva financí proto koncipovali na ministerstvu vnitra.

3. Osídlení pohraničí

a)

Již projev na úvodním zasedání meziministerské pohraniční komise, v němž ministr Nosek zdůrazňoval, že „spolehliví hraničáři jsou jednou z nejlepších záruk bezpečných hranic“,¹² předznamenal, jakou váhu kladlo ministerstvo vnitra na problém osídlení pohraničí. Jeho závažnost ostatně nebylo třeba nikomu připomínat. Odsun německého obyvatelstva, rozporuplné působení nových osadníků a potíže při zabezpečení zemědělské výroby a chodu průmyslových podniků samy o sobě, bez ohledu na specifický bezpečnostní, vojenský a ekonomický význam státních hranic a příhraničního území, sebou přinášely tolik obtíží, že jejich řešení přesahovalo možnosti jednoho resortu. Komise, jak to ostatně plynulo z jejího určení, se ovšem soustředila především na bezpečnostní a vojenské aspekty tohoto problému. Ministerstvo vnitra připravilo již na její první jednání předběžný návrh zákona o usazení v celním pohraničním pásmu (v jiných verzích označený také jako osnova zákona o zvláštním povolení k usazení v celním pohraničním pásmu nebo osnova zákona o osvědčeních o státní spolehlivosti). Připravovaná opatření měla zabezpečit, aby v pohraničí žili a do něj přicházeli jen „národně“ a „státně“ spolehliví občané.

Na první pohled je zřejmé, že prověřování obyvatel podle národní a státní spolehlivosti (které se už jako revoluční opatření bez právního podkladu v pohraničí praktikovalo) bylo záležitostí neobyčejně choulostivou. Členové komise si to dobře uvědomovali a snažili se, ovšem ne vždy právě nejčistšími metodami a efektivně, případné výhrady předem eliminovat.

Především bylo třeba dát prověřování právní rámeček. Před ministerstvem vnitra a meziministerskou pohraniční komisí tak stál i v tehdejší době velice nevděčný úkol navrhnout úpravu režimu osídlení celního pohraničního pásma, kriteria pro posuzování národní a státní spolehlivosti, způsob nového

¹²Projev na ustavující schůzi MPK 27. ledna 1947, SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/1

prověření osob, žijících v celním pohraničním pásmu a přicházejících do něj, a postup při vysídlování osob, které nezískají osvědčení o národní a státní spolehlivosti. Klíčové při tom bylo vymezení kritérií národní a státní spolehlivosti, nejproblematičtější pak fakt, že komise připravovala velmi citelné zásahy do základních práv velkých skupin osob jen proto, že mohly být snadněji než jiné zneužity proti zájmům republiky, tedy bez toho, že by se nutně dopustily nějakého trestného jednání nebo prokazatelně projevovaly nepřátelství proti republice.

V uvažování o nespolehlivých obyvatelích pohraničního bezpečnostního pásu se pochopitelně v první řadě figurovalo neslovanské obyvatelstvo, neboť v bezprostřední blízkosti státních hranic stále žilo mnoho lidí německé a maďarské národnosti. V republice zůstalo v roce 1947, když Američané odmítli přijmout další transport do své okupační zóny, 220 000 sudetských Němců. Sto tisíc z nich ještě mělo být odsunuto, ostatní transferu z různých důvodů nepodléhali (23 tisíc antifašistů, osoby žijící ve smíšených manželstvích, specialisté a osoby židovského vyznání).¹³ Odsun maďarského etnika, předvídaný Košickým vládním programem, odmítly mocnosti.

Druhou problémovou skupinou byli noví osídlenci. Poměry v pohraničí po válce ovlivňovalo revoluční nadšení, víra ve spravedlnost obnovené republiky, poctivé vlastenectví, opojení z vítězného konce války, ale také nezkušenost a víra, že všichni nově příchozí budou chtít pomoci obnovující se republice, to vše se prolínající s nepoctivostí, pozdním hrdinstvím, neúctou k právu, útočným nacionalismem, nekritickou stranickostí, hrabivostí, zbabělostí, případně slabostí a neschopností mnoha lidí, kteří získali majetky v pohraničí, příp. funkce ve správních komisích a v národních výborech. Jako vždy ve zvratových momentech se dařilo především těm, kdo měli široké lokty. Po osvobození tak přišlo do pohraničí vedle poctivých osídlenců také mnoho dobrodruhů a kriminálních živlů, kteří se bez důkladného prověření stali národními správci nebo vlastníky neohospodařovaného majetku. Taková lidé samozřejmě neskýтали záruku bezpečnosti státních hranic, a to nejen pro své osobní vlastnosti, ale také proto, že byli snadno vydíratelní, a tedy i zneužitelní. Na ministerstvech vnitra a národní obrany navíc považovali za důvod

¹³Záznam z jednání třetí schůze MPK 28. listopadu 1947; SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/2. Po několika dílčích přesídlovacích akcích se koncem roku 1948 počet Němců v republice snížil na 185 tisíc. Ti pak získali československé státní občanství. (Československá vlastivěda, II. Dějiny, sv.2, Praha 1969, s. 644)

nespolehlivosti nejen špatnou pověst a popsany trestní rejstřík, ale také určité nevhodné osobní a rodinné vazby.

Hlavní štáb Ministerstva národní obrany přičítal v kritické zprávě o osídlování a poměrech v pohraničí nedostatky v osídlovací politice na vrub „ukvapenosti, bezplánovitosti a zvláště neukázněnosti“.¹⁴ Ministerstvo vnitra sice už v říjnu 1945 nařídilo prověřit do konce listopadu národní a státní spolehlivost národních správců¹⁵ a nově příchozí mělo prověřovat i ministerstvo zemědělství a živnostenská referenti, jak se však konstatuje ve zprávě, nedostatečně připravené akce (navíc právně nepodložené) nebyly provedeny důsledně a mnozí národní správci nebyli prověřeni vůbec.

I když je to tak dnes často presentováno, československé orgány nepřistupovaly k odsunu Němců výlučně jen podle národnostního kritéria, neboť účast na protifašistickém odboji zakládala důvod pro vynětí z odsunu. V otázce dalšího pobytu Němců a Maďarů v celním pohraničním pásmu však zaujalo ministerstvo vnitra nekompromisní stanovisko a ostatní členové komise se k němu připojili. Všichni Němci a Maďaři byli a priori označeni za národně nespolehlivé osoby, a proto měli z celního pohraničního pásma odejít. Kritérium národní spolehlivosti, jakkoliv ve své kategoričnosti pochybné, tak bylo dáno jednoznačně.

Posuzování státní spolehlivosti nebylo ani zdaleka tak jednoduché a přede vším vylučovalo podobná paušalizující řešení. Nová poválečná optika, daná změnou konstelací na politické scéně, například nutila k diferencovanému posuzování deliktů spáchaných nejen v době nacistické okupace, ale též v předválečné republice. Ne každé předválečné odsouzení podle zákona na ochranu republiky snižovalo v očích posuzovatelů státní spolehlivost. Naopak tak působily mnohé dříve legitimní politické či jiné aktivity a současné osobní či jiné vazby. Za nespolehlivé komise například považovala kromě zdůvodněných výjimek všechny osoby, které měly blízké příbuzné v Německu nebo v Maďarsku, a přesídlence z Maďarska, kteří přišli do republiky na základě výměny obyvatelstva. Posouzení státní spolehlivosti tedy ve velké míře záviselo na subjektivním posouzení příslušných úředníků.

¹⁴Souhrnná zpráva o situaci v osídlování pohraničí koncem roku 1946, vydal Hlavní štáb MNO výnosem č.j. 10 111 dův. hl. št., 8 odděl. 1947; SÚA, MV-T, kart. 3, T 1026

¹⁵MV – č.j. 2/1-23 155/45 z 8. října 1945; SÚA, MV-T, kart. 3, T 1026

Ministerstvo vnitra, vědomé si problematičnosti kriterií a případných obtíží při obhajobě nutně vágních zdůvodnění mnoha zamítavých rozhodnutí, doporučilo nevypočítávat kriteria národní a státní spolehlivosti v zákonu o usazení v celním pohraničním pásmu ani v jiném obecně závazném právním aktu. Navrhlo zahrnout je jen do interní, tedy veřejnosti nepřístupné, směrnice ministra vnitra, na niž zákon pouze odkáže.¹⁶ Návrh jejího znění předložilo spolu s textem zákona a komise jej ihned posoudila a odsouhlasila.¹⁷ S pštroší logikou přijala také navazující návrh ministerstva vnitra, aby jednotlivé osoby nebyly výslovně označovány za národně a státně nespolehlivé, ale aby jim zemský národní výbor, resp. pověřenectvo vnitra prostě jen bez uvedení důvodů nevydaly osvědčení o národní a státní spolehlivosti. Na kladné osvědčení pak předběžný návrh zákona o usazení v celním pohraničním pásmu vázal vydání povolení k trvalému pobytu.

Posuzované předpisy předpokládaly, jak jsme již z části naznačili, přesídlení německého a maďarského obyvatelstva a z „veřejného zájmu“ zásadě nedovolovaly usazovat se v celním pohraničním pásmu také cizincům a osobám bez státní příslušnosti, Romům („cikánům“),¹⁸ osobám, žijícím v národnostně smíšených manželstvích, těm, kteří měli příbuzné německé a maďarské národnosti nebo byli s Němci a Maďary sešvagřeni a udržovali s nimi styky, reslovakizovaným osobám, reemigrantům z Německa, Maďarska a Rakouska a osobám, u nichž přicházelo v úvahu vyhoštění podle zároveň připravovaného zákona.

Komise se zabývala také osudem osob německé a maďarské národnosti, které nezískají osvědčení spolehlivosti a budou se muset vystěhovat z blízkosti státních hranic. Ze státobezpečnostních důvodů měly být v průběhu několika měsíců po rodinách rozptýleny ve vnitrozemí, aby se usnadnila

¹⁶Referát dr. Hoffmana na ustavující schůzi MPK 27. ledna 1947, SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/1

¹⁷Směrnice podle § 3, odst. 1 zákona o usazení v celním pohraničním pásmu, č. T 1026-16/5-47; SÚA, MV-T, kart.3, T 1026

¹⁸Odmítavý postoj k Romům nebyl (alespoň ne prvoplánově) motivován rasově, ale poukazy na jejich způsob života a tím, že navazovali kontakty s Němci a ilegálně překračovali hranice. Podle názoru komise mohli být obdobně jako osoby z ostatních vyjmenovaných skupin nejsnáze zneužití ke špionáži proti republice. Srov. Souhrnná zpráva o situaci v osídlování pohraničí koncem roku 1946, vydal Hlavní štáb MNO výnosem č.j. 10 111 dův. hl. št., 8 odděl. 1947; SÚA, MV-T, kart. 3, T 1026

a urychlila jejich asimilace a aby byly snadno kontrolovatelné. Počítalo se též s hromadným rozmísťováním maďarského obyvatelstva v českých zemích. Od provedení tohoto záměru ministerstvo vnitra odradily jen nepřekonatelné ekonomické obtíže (budování maďarských škol a kulturních zařízení, nedostatek bytů ad.). Po mocenské změně v roce 1948 se navíc otázka již „zpráteleného“ maďarského obyvatelstva posuzovala jinak než bezprostředně po válce.

b)

Nejvyšší rada obrany státu a následně i její meziministerská pohraniční komise se nezabývaly jen trvalým osídlením celního pohraničního pásma, ale též zajištěním důsledné kontroly osob, které budou vstupovat do celního pohraničního pásma jen dočasně. Proto vedle již zmíněných konceptů zákona o usazení v celním pohraničním pásmu a interní směrnice ministra vnitra vymezující kriteria hodnocení národní a státní spolehlivosti, posuzovala též návrhy zákonů o občanských průkazech, o hlášení pobytu, o vyhoštění a také už dříve připraveného zákona o opatřeních proti neoprávněnému přechodu státních hranic, který byl jako jediný v roce 1947 předložen Ústavodárnému národnímu shromáždění a schválen (107/1947 Sb.).

5. Střežení státních hranic

Meziministerská pohraniční komise projednala naléhavá operativní opatření na státních hranicích a zároveň posuzovala novou koncepci jejich střežení.

a)

Podle názoru ministerstva národní obrany, předneseného na první schůzi komise, vyžadovala momentální situace jednat především o posílení pohraničních útvarů SNB (PÚ SNB) na jižní Moravě zřízením druhého praporu a o vytvoření pohraničních útvarů SNB na Slovensku, kde dosud podobné jednotky neexistovaly a celá tíže střežení státních hranic ležela na finanční strážní. Konkrétní podobu dostaly oba náměty na jednání subkomise 26. února 1947.¹⁹

¹⁹Srov. Výpis z protokolu o poradě subkomise MPK, která se konala 26. února 1947 a projednávala prozatímní opatření ke zkvalitnění ochrany státních hranic a

Při budování pohraničních jednotek na Slovensku mělo ministerstvo vnitra využít stejné organizační principy jako v českých zemích s výjimkami danými nedostatkem velitelských kádrů a potížemi se zajištěním ubytovacích kapacit.

Navrhovaná opatření ministerstvo vnitra realizovalo, ale až v létě 1948.²⁰

b)

Nás však zajímají především koncepční představy meziministerské pohraniční komise, resp. představy ministerstva vnitra předkládané komisi a reakce ostatních členů na ně.

Projednávání koncepce střežení státních hranic, přesněji rozhodování o dalším osudu finanční stráže, se vymykalo z jinak poklidného průběhu jednání komise. Za návrhem ministerstva vnitra a námitkami proti němu se skrývaly dalekosáhlejší souvislosti mocenského boje mezi stále sílící KSČ a jejími oponenty, obávajícími se cílevědomého posilování pozic komunistů v ozbrojených složkách.

Spor propukl již na prvním jednání komise. Ministerstvo vnitra tu předložilo návrh na vytvoření jednotného pohraničního bezpečnostního sboru z příslušníků SNB a finanční stráže. Návrh vycházel z usnesení Nejvyšší rady obrany státu z 23. října „o provedení úpravy v pohraničí k zajištění bezpečnosti a obrany státu“,²¹ které v této souvislosti konstatovalo, že ideálním řešením by bylo vytvoření zvláštních strážních jednotek k jednotnému střežení státní hranice v rámci SNB. Finanční stráž, podřízená ministerstvu financí a chránící už od poloviny minulého století především ekonomické zájmy státu, měla sice zůstat i nadále zachována, avšak měla působit pouze ve vnitrozemí a při celních úřadech.

Proti koncepci jednotného strážního sboru jako součásti SNB se v komisi ohradil představitel ministerstva financí. Komise ovšem jeho námitky, které v této fázi zřejmě ještě měly čistě věcný charakter, odmítla s poukazem na skutečnost, že usnesení Nejvyšší rady obrany státu, doporučující sjednocení

Návrh reorganizace PÚ SNB na jižní Moravě je obsažen v přípisu hlavního velitele SNB ministru vnitra z 25. dubna 1947; SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023

²⁰ Archív bývalého Musea SNB, 11/1, Organizace a dislokace PS, kart. 4

²¹ Usnesení NROS z 23.10. 1946, č.j.44, Taj. gen. sekr. OS 1946; SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/1

ochrany hranic, je pro ni závazné, a meritem výhrad se vůbec nezabývala. Zároveň ustavila subkomisi ze zástupců ministerstva národní obrany a ministerstev a pověšenstev vnitra a financí „k přípravě organizačních opatření ke zkvalitnění ochrany státních hranic“. Představiteli ministerstva financí uložila předložit data týkající se finanční stráže a předpokládané spolupráce nového bezpečnostního pohraničního sboru s finanční stráží a finančními úřady při výkonu celní agendy.

Pro jednání subkomise meziministerské pohraniční komise 26. února 1947 připravilo ministerstvo vnitra návrh znění zákona, kterým se přenáší některé úkoly a oprávnění finanční stráže na SNB.²² Úkoly a oprávnění, příslušející v celním pohraničním pásmu podle platných předpisů finanční stráží, měly s výjimkou výkonu pomocné služby u celních úřadů přejít na orgány SNB, určené ministrem vnitra po dohodě se zúčastněnými ministry (§ 1 návrhu). Ministerstvo vnitra mělo také stanovit pravidla pro výkon služby těchto orgánů, přičemž při úpravě odborné služby pro účely finanční správy mělo postupovat v dohodě s ministerstvem financí. Příslušníci finanční stráže, kteří by v době přijetí zákona vykonávali úkoly, přecházející na SNB, a nepřekročili by stanovenou věkovou hranici (v českých zemích 40 a na Slovensku 35 let),²³ se měli stát příslušníky SNB. Ostatní, pokud by nebyli jednotlivě převzati ministerstvem vnitra, měli přejít do jiných služeb. Jednání subkomise však nemohlo přinést žádoucí efekt, protože je neobslahy ústřední orgány finanční správy – centrální ministerstvo a slovenské pověření financí.

Přestože obsah jednání komise byl tajný, záměr redukovat finanční stráž se pochopitelně utajit nepodařilo. Ve vypjaté vnitropolitické atmosféře byl vnímán především jako další pokus o posílení mocenských pozic KSČ. Záro-

²² Osnova zákona, kterým se přenáší některé úkoly a oprávnění finanční stráže na SNB; SÚA, MV-T, kart. 230, 667

²³ Na první pohled nelogické stanovení přísnějšího věkového limitu na Slovensku se odvíjelo od skutečnosti, že v českých zemích byla po okupaci finanční stráž nacisty zrušena a od roku 1938 nebyla vůbec doplňována. Věkový průměr jejich příslušníků po znovuoobnovení v roce 1945 byl proto značně nepříznivý (nejmladší měli 34 let a průměrný věk činil 45 let). Na Slovensku, kde finanční stráž fungovala i za Slovenského státu, do ní přicházeli noví příslušníci mladších ročníků také v první polovině čtyřicátých let, takže její věkové složení tu bylo daleko lepší. (Souhrnná informační zpráva o finanční stráží na území Čech a Moravy ze dne 26. dubna 1948; Archív bývalého Musea SNB, 11/1; Souhrnná zpráva o finanční stráží na Slovensku ze dne 25. května 1948; Archív bývalého Musea SNB, 43/16)

veň ještě více jitril dlouhodobě napjaté poměry v pohraničí. Mezi příslušníky finanční stráže se rychle šířily obavy z dalšího osudu a rostlo napětí mezi nimi a příslušníky pohraničních útvarů SNB. Přenesení sporu do politické roviny, kde se v něm angažovali především komunisté a národní socialisté, tradičně vystupující jako zastánci zájmů finanční stráže, umocňovalo jednotlivé dílčí konflikty, které nutně vznikaly mezi finanční stráží a pohraničními útvary SNB, plnicími obdobné úkoly. Další jednání o tomto návrhu proto byla po dohodě ministra vnitra a ministra financí zastavena.²⁴

Po neúspěchu s prvním návrhem připravil legislativní odbor ministerstva vnitra na druhé zasedání meziministerské komise nový návrh – předběžnou osnovu zákona o Pohraniční stráží (dále též PS),²⁵ kterou už projednal se zástupci ministerstva národní obrany na poradě 9. dubna 1947.²⁶ Podle nového návrhu se střežení státní i celní hranice svěřovalo novému bezpečnostnímu sboru, označenému jako Pohraniční stráž. Od jeho vytvoření se očekávalo jednak dosažení žádoucí jednoty ve strážní službě na státní hranici, jednak mělo přispět k úspěšné obraně státu na hranicích.

Úkoly nového strážního sboru stanovil § 1 předběžné osnovy a kombinoval v nich ochranu vojenských, bezpečnostních a ekonomických zájmů státu. Pohraniční stráž měla střežit státní hranici a bdít nad její nedotknutelností (chránit označení, dohlížet na přechod přes hranici, bránit nedovolenému překračování). Měla také střežit celní hranici a chránit celní důchodek (dohled na přechod osob a zboží přes celní hranici, zabraňování celním a jiným důchodkovým deliktům). Vedle toho měla spolupůsobit při ochraně veřejné bezpečnosti a veřejného pořádku v celním pohraničním pásmu (zejm. při střežení zařízení důležitých pro obranu státu a státního a jiného veřejného majetku), konat strážní a kontrolní službu na hranici v jiných oborech státní správy (např. hygienická, veterinární kontrola) a spolupracovat při branné výchově. Ministerstvo vnitra ji mohlo po dohodě s ministerstvem financí pověřit též některými pomocnými úkoly pro výkonnou službu celní správy.

Organizace Pohraniční stráže měla být pokud možno přiblížena organizaci

²⁴Koncept informace pro ministra vnitra, květen 1948; SÚA, MV-T, kart. 230, č. 667

²⁵Podklady pro 2. schůzi meziministerské pohraniční komise – předběžná osnova zákona o Pohraniční stráží; SÚA, MV-T, kart.1, T 1023

²⁶Přenesení některých úkolů a oprávnění finanční stráže na SNB (informace pro ministra vnitra); SÚA, MV-T, kart. 230, 667

SNB v duchu tehdy právě připravovaného vládního návrhu zákona o Národním bezpečnosti. Pohraniční stráž měla tvořit „jednotný, vojensky organizovaný sbor s jednotným velením“. Narodzil od SNB neměla být podřízena národním výborům, nýbrž přímo ministerstvu vnitra (§ 6). Stanice SNB v pohraničí ani finanční stráž neměly být zrušeny, neměly se však přímo podílet na ochraně státní a celní hranice.

K Pohraniční stráží měli nastoupit individuálně určení příslušníci pohraničních útvarů SNB a členové finanční stráže mladších ročníků (do 45 let). Měli podléhat vojenské kázní a vojenskému soudnictví (§ 3 a 4). Na jejich speciálním výcviku se mělo podílet také ministerstvo financí. Službu měli zásadě konat jen v celním pohraničním pásmu. Po dosažení určitého věku měli přejít do SNB, finanční stráže nebo důchodkové kontroly. Měli mít práva příslušníků SNB, rozšířená v celním pohraničním pásmu o práva finanční stráže (§ 12). Použit zbraň mohli „šetře opatrnosti podle okolností případu potřebné“ tehdy, kdy příslušníci SNB, a nadto v celním pohraničním pásmu: a) aby zamezili útěku podloudníka, kterého nemohou zadržet jiným způsobem, a b) aby zadrželi osobu, která se dala na útěk a nemůže být jinak zadržena, neohrožuje-li tím zakročující orgán zúčastněné osoby (§ 11, odst. 1). Pro použití zbraně proti vnějšímu nepříteli pro ně platilo totéž, co pro vojenské osoby (§ 11, odst.2).

Také tento návrh, kterým se ministerstvo vnitra snažilo reagovat na připomínky k původnímu návrhu, narazil v komisi na odpor představitelů ministerstva financí a výhrady k němu mělo také pověření vnitra. Pověřenec gen. Ferjenčík (nestranický odborník) odmítl návrh jako finančně zbytečně náročný a navrhl posílení pohraničních stanic SNB vhodně členěných do hloubky. Členové komise proto rozhodli, aby návrh projednala užší porada, která se ještě téhož dne sešla. Zástupce ministerstva financí na ní argumentoval proti Pohraniční stráží a ve prospěch zachování finanční stráže tím, že v mírové době je důležité především střežení pro potřeby celní správy, v čemž měla finanční stráž již více než stoletou tradici. Podle jeho názoru by bylo postačovalo doplnit její stavy a zlepšit výzbroj a byla by schopna náležitě plnit i bezpečnostní úkoly. Obával se také, že by nová Pohraniční stráž dostatečně neplnila úkoly ve prospěch celní správy. Naopak představitelé ministerstva vnitra usuzovali, že finanční stráž v nejbližší budoucnosti nemůže stačit na plnění nových úkolů. Kladli důraz zejména na vojenské aspekty ochrany státních hranic s tím, že střežení nelze omezit jen na hraniční úseky, ale je

třeba je rozvinout do hloubky a rozčlenit na několik sledů. Zdůrazňovali také úzkou spojitost mezi ochranou státních hranic a vnitřní bezpečností, vyžadující, aby obě tyto oblasti spadaly do působnosti jednoho resortu, přičemž připomínali, že výkon celní služby zůstane orgánům finanční správy. Znovu opakovali, že Nejvyšší rada obrany státu už rozhodla o vytvoření jednotného sboru k ochraně státních hranic.

Věcné připomínky k navrhované koncepci opět zůstaly neoslyšeny. I když to nahlas nikdo nepřiznal, za používanou odbornou argumentací se už skrýval jasný politický podtext. Meritum sporu totiž leželo v záměru podřídit sbor ke střežení státních hranic ministerstvu vnitra, a tak ještě více upevnit pozice KSČ v bezpečnostním aparátě.

Navržená opatření však prozatím zůstala jen na papíře. Předběžnou osnovu sice předložilo ministerstvo vnitra spolu s ostatními projednanými návrhy po druhé schůzi meziministerské komise Generálnímu sekretariátu obrany státu a byla svolána i schůze Nejvyšší rady obrany státu, aby je projednala. Ta se však (zřejmě právě v důsledku vývoje vnitropolitické situace) už do února 1948 nesešla.²⁷

c)

Po únoru se ministerstvo vnitra vrátilo k oběma připraveným návrhům. Nejdříve převládá názor, doporučující nekonstituovat samostatný sbor Pohraniční stráže a raději se vrátit k původní představě, projednávané na první schůzi meziministerské pohraniční komise. Výsledkem bylo přijetí zákona z 2. prosince 1948 č. 275 Sb., kterým se přenáší úkoly finanční stráže v celním pohraničním pásmu na SNB. Od návrhu z roku 1947 se lišil jen v několika ustanoveních. Nevypočítával podmínky pro převod příslušníků finanční stráže do SNB a k jejich stanovení zmocnil ministerstvo vnitra po dohodě s ministerstvem financí. Motiv této změny musíme hledat (podobně jako u vynětí kritérií národní a státní spolehlivosti ze zákonné úpravy) ve snaze rozšířit při hodnocení manévrovací prostor posuzovatelů, zejm. umožnit jim zvažovat nejen odborné, fyzické a morální předpoklady, ale též politické postoje.

²⁷Peripetie jednání o změně organizace střežení státních hranic opisuje koncept informace pro ministra vnitra z května 1948. (Přenesení některých úkolů a opávnění na SNB; SÚA, MV-T, kart. 230, 667)

Změnilo se též zmocnění k úpravě výkonu služby příslušníků SNB při plnění úkolů, které dříve náležely finanční stráži: nový návrh zmocňoval vládu, nikoliv ministerstvo vnitra a ministerstvo financí. Oproti dřívější představě se už vůbec nepočítalo s existencí finanční stráže.

Porovnáme-li druhý navrhovaný text – předběžnou osnovu zákona o Pohraniční stráži z roku 1947 – s poučným zákonem č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic, který dodatečně legalizoval opatření provedená na přelomu čtyřicátých a padesátých let na státních hranicích a v příhraničním území a jehož první verze nesla stejný název jako předběžná osnova,²⁸ zjistíme, že původní verze byla poněkud obsáhlejší (šestnáct oproti jedenácti paragrafům) a v mnoha směrech konkrétnější. Nalezneme v nich mnoho styčných bodů, ale i odlišností. Především zákonodárce poněkud modifikoval základní pojety zákona, což konečně vyjádřila i zmíněná změna názvu při dopracovávání textu návrhu: zatímco předběžná osnova reglementovala pouze vznik, úkoly a postavení Pohraniční stráže, snažil se zákon komplexněji postihnout celou problematiku ochrany státních hranic, jak ji pojímala vojenská a bezpečnostní doktrína lidově demokratického a socialistického Československa.²⁹ Už § 1 proto stanovil, že ochrana státních hranic je povinností každého občana.³⁰

Z dalších zásadních odlišností je třeba připomenout, že pozdější, téměř 40 let platnou úpravu ochrany státních hranic koncipoval zákonodárce v duchu tehdejších požadavků na legislativu ještě obecněji, než původní návrh.

²⁸Osnova zákona o pohraniční stráži, první verze; Archiv ministerstva vnitra, A 2/1, č. 42

²⁹Základy bezpečnostní politiky KSČ a socialistického státu (Svoboda, Praha 1982, s. 183) charakterizovaly ochranu státních hranic jako „systém politických, ekonomických, ideologických, diplomatických, právních, bezpečnostních, vojenských a jiných opatření socialistického státu k zabezpečení nedotknutelnosti, neporušitelnosti a nezměnitelnosti státních hranic.“

³⁰Omezení zákonné úpravy jenom na Pohraniční stráž ovšem nevyhovovalo také z čistě praktických důvodů. Ministerstvo vnitra totiž brzy po únoru 1948 nařídilo diferencované střežení, takže Pohraniční stráž střežila jen tzv. západní hranici (tj. hranice s Rakouskem a americkou okupační zónou v Německu a přilehlé úseky hranic s Maďarskem a se sovětskou okupační zónou v Německu, později celé hranice s východním Německem) a střežení zbylé, tzv. východní hranice převedlo i s příslušnými počty příslušníků na krajské národní výbory a krajská velitelství SNB). Jako den převzetí východního pásma krajskými velitelstvími SNB stanovil ministr vnitra 15. červenec 1949; srov. výnos MV č. 197 taj./1949-BP/6 z 2. července 1949 /Archív bývalého Musea SNB, sl.11/1, 1, MPVS 32011/

Zákon proto často odkazoval na jiné předpisy (především na zákon o SNB, trestněprávní předpisy a zákon o platových předpisech příslušníků ozbrojených sil). Nestanovil výslovně speciální oprávnění pohraničnicků a k úpravě organizace pohraniční stráže, jejího doplňování a propouštění příslušníků, služebních poměrů, použití zbraně, součinnosti s brannou mocí a s finančními orgány při zjišťování trestných činů a přestupků finanční povahy zmocňoval ministra národní bezpečnosti.

d)

V souvislosti s obrannými úkoly nového strážního sboru zvažovaly Nejvyšší rada obrany státu a její meziministerská pohraniční komise také aktivizaci předválečné stráže obrany státu (SOS), zřízené v situaci ohrožení republiky fašistickým Německem především k ochraně neporušitelnosti státních hranic a nedotknutelnosti státního území.³¹ Nejvyšší rada obrany státu oceňovala připravenost příslušníků stráže k obraně republiky v roce 1938. Proto už v roce 1946 konstatovala, že „vzhledem k dobrým zkušenostem získaným 21. května 1938 a 23. září 1938 při zajištění hranic složkami SOS doporučovalo by se tuto instituci ponechat a vybudovat jako doplněk pohraničního sboru“.³² Zároveň však v zájmu operativnosti požadovala, aby se zkvalitnila její příprava a upravila organizace.

Oproti předválečné úpravě měla mít nová SOS pevný organizační rámec již v míru a měly se setřít rozdíly v organizaci, výcviku, výstroji a výzbroji, dříve dané odlišností složek státního aparátu a ozbrojených složek, z nichž byli jednotliví příslušníci k SOS povoláváni.³³

Vytvoření jednotného strážního sboru v celním pohraničním pásmu, který by v době válečného stavu přešel pod přímé velení armády, mělo zjednodušit a urychlit dříve komplikovanou aktivizaci pohraničních bezpečnostních sborů pro potřeby obrany státu. Jeho příslušníci se zároveň měli stát základem velitelského sboru SOS. Předpokládalo se také zapojení vojenských

³¹Vládní nařízení č. 270/1936 Sb. o strážní obraně státu, vydané podle čl.1 zákona č. 109/1943 Sb. o mimořádné moci nařizovací (ve znění z. č. 163/1936 Sb.).

³²Podklady pro jednání MPK, připojené k usnesení NROS z 23. října 1946; SÚA, MV-T, kart. 2, T 1023/6

³³Referát dr. Hofmanna na ustavující schůzi MPK 27. ledna 1947; SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023

posil z pohraničních jednotek a místních záložníků, železniční stráže a lesního strážního personálu.

Snaha aktivizovat SOS vzala za své až povoláním vojáků základní služby do Pohraniční stráže. Tímto rozhodnutím a rozdělením státních hranic na dva úseky se v organizaci střežení „západní“ hranice také definitivně přerušily stávající vývojové linie, v nichž byla přes všechny změny stále ještě zřejmá návaznost na organizační formy ze sklonku existence první republiky.

5. Technická opatření v celním pohraničním pásmu

Vytvoření celního pohraničního pásma bylo předpokladem nejen k regulaci osídlení podél státních hranic, ale také k usměrnění veškerého života, hospodářské činnosti, dopravní a stavební politiky v něm, aby „mohlo být úspěšně čeleno všemu, co by ohrožovalo bezpečnost našich hranic“.³⁴

Nedílným doplňkem chystaných legislativních návrhů se tak stala „technická“ opatření s vojenským určením. Měla usnadnit obranu státu v bezprostřední blízkosti státních hranic, ztížit jejich nedovolené překračování a případně umožnit i jejich úplné uzavření.

Už v úvodním referátu na první schůzi meziministerské pohraniční komise zdůrazňoval ministr vnitra nutnost vyvlastňovacích zásahů, přemístění postradatelných podniků, omezení stavební činnosti, redukci počtu pohraničních přechodů, změny ve vedení komunikací a zalesňování některých úseků státních hranic. Ustavující schůze dospěla k závěru, že ministerstvo národní obrany, které pochopitelně sehrávalo v přípravě technických opatření hlavní úlohu, má do tří týdnů vypracovat zásadní směrnice k tomuto problému. Protože však ministerstvo lhůtu nedodrželo, nemohla se jím na svém druhém zasedání komise zabývat. Na třetí připravilo MNO návrh řady opatření, k nimž se měly jednotlivé resorty písemně vyjádřit. Ministerstvo navrhovalo omezení malého pohraničního styku na co nejmenší míru, zmenšení počtu hraničních přechodů, zřízení zábran a zařízení pro zpomalení jízdy na hraničních přechodech, přerušování ostatních cest přes státní hranice závorami, překopáním a pod., osídlení a zalesnění určitých oblastí v pohraničí, demolice některých objektů a vytvoření přehledného pásu v zalesněném terénu podél

³⁴Projev ministra vnitra na ustavující schůzi MPK 27. ledna 1947, SÚA, MV-T, kart. 1, T 1023/1

hranice v šířce deset až dvacet metrů. Omezení malého pohraničního styku předpokládalo vyřešení vlastnických otázek k pozemkům děleným hraniční čarou.

Připomínky k těmto návrhům projednával s ministerstvy přímo Hlavní štáb. Ministerstvo národní obrany mělo na provedení navrhovaných opatření eminentní zájem, proto ještě po únoru 1948 naléhalo na svolání meziministerské pohraniční komise, která by o nich jednala.

* * * * *

Naléhavé vnitropolitické problémy, signalizující na podzim 1947 brzkou konfrontaci, neodsunuly problematiku pohraničí do pozadí, jak by se mohlo zdát z osudu opatření projednaných v meziministerské pohraniční komisi a uložených pro nefunkčnost Nejvyšší rady obrany státu ad acta. Jen ji postavily do trochu jiného světla, v němž vše zastíňovaly kontury sporu o pojetí střežení státních hranic. V něm jako přímí aktéři vystupovali ministerstvo financí a finanční stráž na jedné straně a ministerstvo vnitra a pohraniční jednotky SNB na straně druhé, zatímco režisérská křesla obsadily stranické sekretariáty národně socialistické strany a KSČ. Přes tento neuralgický bod pak byly vnímány všechny ostatní aspekty situace v pohraničí. Jak dosvědčovala jednání meziministerské komise o koncepci jednotného hraničního strážního sboru, končily pokusy najít v diskusi o závažných problémech vyhovující kompromis rychle v patové situaci, protože ani jedna strana nechtěla slevit z vlastních představ, za nimiž stály zcela protichůdné politické zájmy. Rychle rostoucí celospolečenské napětí nepřálo řešení žádných záležitostí s širším politickým dopadem.

Projednávané návrhy tedy v naprosté většině nenašly okamžité uplatnění. Ve schválené podobě nebyly přímo využity ani po únoru 1948, kdy střežení hranic získalo nový, nikdy výslovně nepřiznaný, ale s uvolňováním mezinárodní situace a rozvojem cestovního ruchu stále zřetelnější aspekt: bránit československým občanům v odchodu do zahraničí. Protože však zásadě odpovídaly trendu, kterého se komunistické ministerstvo vnitra i v následujících měsících drželo, staly se východiskem mnoha realizovaných opatření. Myšlenku relativně úzkého celního pohraničního pásma se zvláštním vnitřním režimem transformoval pounorový režim v roce 1951 do podoby zakázaného

a hraničního pásma.³⁵ Ze zakázaného pásma vysídлил veškeré obyvatelstvo, do hraničního povoloval vstup jen na propustku a po důkladném prověření. Vojáci a pohraničníci postupně na státních hranicích zaváděli technická opatření, podobná těm, která ministerstvo národní obrany navrhovalo už v roce 1947. Permanentní kontrolu osob umožňoval zákon o občanských průkazech (č. 198/1948 Sb.), zpřísnily se i předpisy o hlášení pobytu (zákon č. 52/1949 Sb. o hlášení obyvatelstva a o povolování pobytu cizinců). Ministerstvo vnitra využilo také původní návrh na přenesení některých úkolů finanční stráže na SNB, který se stal podkladem pro přípravu zákona č. 275/1948 Sb. Uplatnila se nakonec i myšlenka zřízení Pohraniční stráže, byť budované a organizované na poněkud jiných základech.

RESUME

Meziministerská pohraniční komise jako poradní orgán Nejvyšší rady obrany státu projednávala v roce 1947 řadu návrhů opatření k důslednějšímu zabezpečení československých bezpečnostních a vojenských zájmů na státních hranicích a v jejich bezprostřední blízkosti. Jejich navrhovatelé z ministerstev vnitra a národní obrany se vraceli k opatřením z doby ohrožení republiky fašistickým Německem, v nových podmínkách se jim však vesměs jevila jako nedostatečná. Komise jednala o zřízení pohraničního bezpečnostního pásu a o technických opatřeních v něm, prováděných v zájmu ochrany státních hranic, o osídlení pohraničí národně a státně spolehlivým obyvatelstvem a o organizaci jednotek ke střežení státních hranic. Návrhy, které často závažným způsobem zasahovaly do práv občanů, zaručených ústavou z roku 1920, zůstaly vesměs pouze na papíře. Staly se však předobrazem poúnorových opatření na státních hranicích (vysídlování „nespolehlivých“ osob, omezení pohybu osob v blízkosti státních hranic, výrazné omezení pohybu přes hranice, jejich zabezpečení technickými prostředky, vytvoření speciální ozbrojené složky k jejich ochraně ad.).

³⁵Tajný rozkaz MNB č. 29 ze dne 13. listopadu 1951, Archív bývalého Musea SNB, sl. 11/1, 1, Organizace PS